

ЗВ'ЯЗКА БУТИ У СТРУКТУРІ АД'ЕКТИВНОГО ПРЕДИКАТА

У статті описано специфіку парадигматичного функціонування і відповідно репрезентації граматичних значень ад'єктивного предиката зі зв'язкою бути, а також виявлено специфіку семантики предикатів у структурних схемах *cop Adj* і *cop0 Adj*.

Ключові слова: зв'язка, ад'єктивний предикат, імпліцитна форма вираження, прив'язковий компонент.

Незважаючи на тривалу історію формування теорії головних членів речення та пильну увагу до неї представників усіх мовознавчих шкіл, низка питань, присвячених з'ясуванню функціональної і стильової зумовленості вибору засобів вираження ад'єктивного компонента в сучасній українській мові, й досі потребує більш пильної уваги. Висвітлення цього питання є важливим для виявлення специфіки іменного складеного присудка з ад'єктивним компонентом та ролі і місця в ньому дієслівної зв'язки. Коло проблем, що виникає, стосуються поняття «зв'язка» та різноманітних аспектів її інтерпретації. Актуальним і перспективним є дослідження складу зв'язок, їхніх функцій у реченні, значення та роль у формуванні семантики предиката тощо. Мета статті полягає у диференціації граматичних і семантичних ознак зв'язки бути у складі ад'єктивного предиката в українській мові.

Зв'язки були об'єктом дослідження у роботах О.Потебні, І.Огієнка, О.Мельничука, Н.Арутюнової, Е.Бенвеніста, В.Виноградова, І.Вихованця, О.Востокова, О.Галкіної-Федорук, І.Давидова, А.Загнітка, Г.Золотової, В.Кононенко, Є.Куриловича, П.Леканта, О.Леути, Р.Мразека, І.Орнатовського, О.Партицького, О.Пешковського, Г.Хабургаєва, Л.Щерби, Л.Якоба та інших.

Поняття «зв'язка» виникло в античній Греції у логіко-граматичній теорії. Під зв'язкою розумівся необхідний компонент речення-судження, що виражав наявність чи відсутність ознаки у предмета і тим самим надавав висловленню істинного значення. У XVII ст. у граматиці Пор-Рояль виокремлюються обов'язкові члени речення – суб'єкт і атрибут, між якими перебуває зв'язка «е» (*est*), яка підтверджує приналежність атрибута суб'єкту. Логіко-лінгвістичний напрям репрезентує її як «компонент універсальної логічної структури речення-судження, що виражає предикативні відношення між суб'єктом та атрибутом, що його характеризує, і утворює разом з атрибутом предикат» [1, 435]. Тлумаченні цього мовного явища в україністиці ґрунтуються на його морфолого-синтаксичній природі: «Службове дієслово, яке в іменному складеному присудку виконує роль аналітичної синтаксичної морфеми, показника граматичних категорій часу, способу, особи (роду) і числа; різновид допоміжних дієслів» [6, 203]. Уперше термін «зв'язка» в українському фонетичному оформленні вжив Омелян Партицький у 70-х роках XIX ст., пізніше цю проблему досліджував О.Потебня, І.Огієнко. Власне мовний зміст терміна осмислюється разом з поняттям «складений іменний присудок», компонентом якого виступає зв'язка [8, 14].

Для утворення предикативного сполучення на позначення якості прикметник поєднується з дієсловами-зв'язками, вибір яких може впливати й на семантику ознаки. Наприклад, стала й мінлива ознака в іберо-романських мовах *Juan es alegre* «Хуан весела (людина)» і *Juan esta alegre* «Хуан веселий (зараз)». У деяких мовах прикметник тяжіє до дієслова й основною для нього є предикативна позиція. Так, в китайській та корейській мовах прикметник разом з дієсловом створює загальний клас предикатів [7, 398].

Востоков О., Давидов І., Орнатовський І., Якоб Л. та інші вважали зв'язку обов'язковим компонентом речення «чистим дієсловом» (Якоб Л.), всі інші дієслова – «змішаними». Уніфікованою була тенденція аналізу дієслівних та іменних присудків. Значення зв'язки тлумачилось у складі предиката [1, 435].

В українській граматиці узвичаївся поділ дієслівних зв'язок на два типи: *власне-зв'язки* і *іневласне-зв'язки*, або *напівзв'язки* [4, 362 – 373]. До власне-зв'язок зараховано слова *бути*, *становити*, *являти собою*, бо вони, транспонуючи прикметники в синтаксичні позиції дієслова, виконують суто граматичну роль і позбавлені лексичного навантаження, оскільки передають семантику існування (екзистенційні ознаки). Основною зв'язкою в предикаті *cop Adj* виступає *бути*. В лінгвістичній літературі її називають ідеальною, «чистою», оскільки в таких умовах вона нейтралізує своє лексичне значення.

Речення, в яких дієслівна зв'язка має граматичне значення теперішнього часу, репрезентують сталість протікання ознаки: *А я тішуся, що вона [про доньку], що вона у свої літа є відповідальною, що*

у неї є місія і вона пишається цією місією (В.Ющенко); Але вона знає, що в Бога також вичерпуються запаси випробувань для людини. Бо навіть Бог **не є товстошкірий** (М.Матіос); Тепер я замкнений у клітку птах. Для мене ті хвилини **є найгірші...** (Ю.Клен). Форма **є** не має такого закріплення, бо, крім називного, може поєднуватися і з орудним відмінком: *Сестра є чула й добра і Сестра є чулою й доброю*. Найчастіше це буває тоді, коли присудковий прикметник має семантичний модифікатор, напр.: *Значеннєвий діапазон прізвищ, які походять від вуличних прізвищ, є надзвичайно широким* (Л.Масенко).

Імплицитна форма вираження теперішнього часу закріплена за називним відмінком прикметника, що зумовлено функціональним призначенням присудкового називного виражати постійну ознаку предмета. Імплицитна форма теперішнього часу набуває таких семантичних характеристик: впевненості / невпевненості у діях: *...я **впевнений**, що через процеси, які відбуваються зараз у країні, ми врешті-решт прийдемо до порозуміння* (В.Ющенко); тотожність / протилежність: *А політики намагаються ці відмінності осідлати та показати, що ми **не просто різні** – ми **протилежні**, ми готові ненавидіти один одного!* (В.Ющенко); складність / простота реалізації: *Шлях до національного порозуміння **складний*** (В.Ющенко); характеристика природних явищ, навколишнього середовища: *Трава довкола добряче **витоптана*** (Л.Дереш); вікова, зовнішня та інші характеристики людини: *Він **старий як світ*** (Л.Костенко); *Він **старший, років 30-32, смаглявий, чорний*** (Л.Дереш); *Він **високий дуже, чорноволосий...*** (Ю.Тарнавський) *Він **такий русявий, загорілий*** (Л.Дереш) *Дівчата це доволі **свіженькі**, юнаки **жваві та матюкливі*** (Л.Дереш); сприйняття, відчуття: *Мені здається, музика – **космічна**. Найбільш космічна із усіх мистецтв* (Л.Костенко); *Зараз у нього **найгірші** дні в житті* (Л.Дереш); *Ну і роби вигляд, ніби ми **не дуже знайомі*** (Л.Дереш); *Люди **не мертві**, коли їхні душі ширяють десь тут, поруч, можливо, тужать разом зі мною за тим, чого не в силах згадати* (М.Матіос); набуття певних ознак: *Його шкіра **темна** через його інтереси* (Л.Дереш); психологічні, психічні та інші характеристики: *Він **просочений жалем**, і я **просочений жалем*** (Л.Дереш); *Вони зовсім **не втомлені**, їм просто ліньки* (Л.Дереш); *Значить, вона йому **небайдужа*** (Л.Дереш); *Вона якась така **мимолотна*** (Л.Дереш); *Він смертельно **втомлений*** (Л.Дереш); *Вона вся якась **заморочена*** (Л.Дереш); *Жінка **міцна, вольова**. По всьому видно – права рука Його Величності* (Л.Дереш); *Король **незворушний**, він тримається вищою мірою достойно* (Л.Дереш); *Зранку я **небалакучий*** (Л.Дереш); *Мимоволі пригадується, ніби щойно я пережив доволі сильний стан дискомфорту, навіть паніку, але думки якісь настільки **незвичні**, що я просто дозволяю увазі прослизати між речами, як приручений змій* (Л.Дереш); фізіологічні характеристики: *Очі **червоні** від лозунгів, а на обличчях – вселенська печаль* (Л.Дереш); *Від спання в синтетичному мішку я **спітнілий і липкий*** (Л.Дереш).

У формах минулого часу зв'язка **бути** вживається з обома формами вираження прив'язкового компонента – формами називного й орудного відмінків прикметника. Ад'єктивний предикат набуває семантики: зовнішньої характеристики тощо: *Моя мама, як контраст до мого русявого татка, **була чорна, майже циганка, м'ятежна і розкидана*** (В. Сосюра); *А дядько й дід **були бородами!***... (В. Сосюра) *Вони [діти] **були**, не всі, звичайно, **дуже чистенькі й пухаті!***... (В. Сосюра); *Тільки сусідні хати віддалеки стояли непорушно і **були схожі на пустки!***... (Т. Осьмачка); вікової характеристики тощо: *Він **був старий!***... (Л. Костенко); *Було Вам [бабусі] 110 років, а Ви **були молодю*** (Л. Костенко); *Тоді вона **була** зовсім **сопливою, нечіпаною*** (Л.Дереш); моральних якостей тощо: *А та **була невірна** і мені живому!* (Л. Костенко); характеристик характеру, темпераменту, світосприйняття тощо: *Дядько Родя **був** дуже **добрий і простий*** (В. Сосюра); *А між іншим, якщо відверто, то **була я дурною і доброю*** (Л. Костенко); *Ангельська родина **була*** (В.Ющенко); *Мама завжди дивувалася, мовляв, скільки себе пам'ятаю – ніколи у школі на Андрія не задивлялася, **не цікавий** він їй **був*** (В.Ющенко); *Вони готували їсти «всі для всіх» і **були** добряче **згуртовані*** (Л.Дереш); *Слова твої **були теплі**, мов плече* (Ю.Тарнавський); психічних й психологічних станів тощо: *Дотеперішнє її щастя в Мишині **було повним і не облікованим*** (М.Матіос); *Воно [щастя] **було всеохопним*** (М.Матіос); *Усі як один **були** набожними й намоленими, але, на відміну від заціпенілих протестантів із Ужгорода, їхній стан **був рухомим, колихливим, немов замішаним на даб-ритмах*** (Л.Дереш); *Його **було** мільйони. Мені ж він [Невідомий Солдат] **був однісінький** [самотній]* (Л.Костенко); *Усі як один **були** набожними й намоленими, але, на відміну від заціпенілих протестантів із Ужгорода, їхній стан **був рухомим, колихливим, немов замішаним на даб-ритмах*** (Л.Дереш); *Чому в такі нещадні і темні часи муза моя **була світлою і безжурно-карнавальною?*** (Л.Костенко); *Вони мені такі **страшні** тоді **були!***... [про активістів 30-х років] (В.Ющенко); опис явищ природи, середовища: *Ніч **була тепла та видна*** (Т. Осьмачка); *А темрява **була чорною** і в яру, і над яром* (Т. Осьмачка); *Та й сам день **був схожий на лагідний вечір!***... (Т. Осьмачка); *А дощ **був тихий і теплий**, неначе на землю стікало небо*

(І. Жиленко); *А осінь була тиха і тепла* (І. Жиленко); *Тож не була вузесенька стежина* (Л. Костенко); *Більшість стратегічно вигідних місць – щоб і до води, і по дрова недалеко – уже були зайняті* (Л. Дереш); смаку: *Вареник був такий смачний, соковитий і солодкий* (В. Сосюра); бажання, прагнення: *Особливо ця потреба [погрітися на сонці] була невтишимо жагучою у осінні та весінні холодні дні, не кажучи вже про зимову пору...* (Т. Осьмачка); *І це було найголовніше* [дати раду дітям] (М. Матіос); життєвого шляху: *Мамині дороги ніколи не були такими довгими і заплутаними, але й простішими назвати їх теж не можна* (В. Ющенко).

Форми майбутнього часу вживаються з формами називного відмінка: *Все буде знов могутнє і велике, – рівнинні землі, повноводі ріки...* (М. Бажан); *Говори від його імені, тоді зв'язок буде повнішим* (Л. Дереш).

Шляхом аналізу виявлено специфіку парадигматичного функціонування і відповідно репрезентації граматичних значень ад'єктивного предиката зі зв'язкою бути, а також описано специфіку семантики предикатив у структурних схемах сор Adj і сор0 Adj. У структурі ад'єктивного предиката прикметник виступає комунікативним центром повідомлення, предикативний характер якого репрезентується у поєднанні зі зв'язкою бути, котра є компонентом універсальної логічної структури речення-судження, що виражає предикативні відношення між суб'єктом та атрибутом, який його характеризує, і утворює разом з атрибутом предикат. Транспонуючи прикметники в синтаксичну позицію дієслова, зв'язка *бути* виконує суто граматичну роль і позбавлена лексичного навантаження, оскільки передає екзистенційні ознаки (семантику існування). Зв'язка виконує дві функції: по-перше, власне-зв'язкову, оскільки створює модально-часову парадигму речення та, по-друге, граматичну, що виявляється в наданні предикативному імені (прикметникові) граматичних значень дієслова. Осмислення й опис природи ад'єктивних предикатив на формально-граматичному, семантико-синтаксичному й функційному рівнях дозволить розширити й поглибити це поняття.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н.Д. Связка / Н.Д. Арутюнова // Языкознание. Большой энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева. – 2-е изд. – М. : Большая Российская энциклопедия, 1998. – С. 435 – 436.
2. Бенвенист Эмиль. Глаголы «быть» и «иметь» и их функции в языке / Эмиль Бенвенист // Бенвенист Эмиль. Общая лингвистика. Пер. с фр. / Общ. ред., вступ. ст. и коммент. Ю.С. Степанова. – Изд. 2-е, стереотипное. – М. : Эдиториал УРСС, 2002. – С. 203 – 224. – (Лингвистическое наследие XX века).
3. Валгина Н.С. Синтаксис современного русского языка : Учеб. для вузов. / Н.С. Валгина. – 3-е изд., испр. – М. : Высш. шк., 1991. – 432 с.
4. Вихованець І.Р., Городенська К.Г. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматики української мови / І. Вихованець, К. Городенська; За ред. І. Вихованця. – К. : Пульсари, 2004 – 400 с.
5. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис : Підручник / І.Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
6. Вихованець І.Р. Зв'язка / І.Р. Вихованець // Українська мова : Енциклопедія [редкол. : Русанівський В.М., Тараненко О.О. (співголови), М.П. Зяблюк та ін.]. – К. : Українська енциклопедія, 2004. – С. 203.
7. Вольф Е.М. Прилагательное / Е.М. Вольф // Языкознание. Большой энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева. – 2-е изд. – М. : Большая Российская энциклопедия, 1998. – С. 397 – 398.
8. Леута О.І. Проблема дієслівної зв'язки в науковій літературі / О.І. Леута // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови : Збірник наукових праць / Відп. редактор А.П. Грищенко. – К. : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2005. – Випуск 1. – С. 14 – 21.
9. Потебня А.А. Из записок по русской грамматике / А.А. Потебня. – Т. I – II. – М. : Учпедгиз, 1958. – 536 с.
10. Предикат у структурі речення : монографія / за ред. акад. НАПН України В.І. Кононенка. – Київ ; Івано-Франківськ ; Варшава, 2010. – 408 с.
11. Украинская грамматика / Русановский В.М., Жовтобрюх М.А., Городенская Е.Г., Грищенко А.А. – К. : Наукова думка, 1986. – 360 с.
12. Шахматов А. А. Синтаксис русского языка / Вступ. статья д-ра филол. наук, проф. Е.В. Клобукова; редакция и комментарии проф. Е.С. Истриной. 3-е изд. / А.А. Шахматов – М. : Эдиториал УРСС, 2001. – 624 с.

REFERENCES

1. Arutiunova N.D. (1998). Sviazka [Bunch]. Yazykoznanie. Bolshoj entsyklopedycheskyj slovar. M oscow, Bolshaia Rossyjskaia entsyklopedyia, pp . 435-436.
2. Benvenyst Emyl (2002). Hlaholy —bytl y —ymetl y ykh funktsyy v iazyke [Verbs «to be» and «to have» and their functions in the language]. Obschaia lynchvystyka. M oscow, Edytoryal URSS, pp . 203-224.
3. Valhyna N.S. (1991). Syntaksys sovremennoho russkoho iazyka [The syntax in the modern Russian language]. M oscow, Vyssh. shk., 432 p .
4. Vykhoanets I.R., Horodenska K.H. (2004). Teoretychna morfolohiia ukrainskoi movy . Akadem. hramatyka ukrainskoi movy [The theoretical morphology of Ukrainian language]. Kyiv, Pulsary, 400 p .
5. Vykhoanets I.R. (1993). Hramatyka ukrainskoi movy . Syntaksys [Ukrainian grammar. Syntax]. Kyiv, Lybid, 368 p .
6. Vykhoanets I.R. (2004). Zviazka [Bunch]. Ukrainska mova. Entsyklopediia , p . 203.
7. Volf E.M . (1998). Prylahatelnoe [Adjective]. Yazykoznanie. Bolshoj entsyklopedycheskyj slovar. M oscow, Bolshaia Rossyjskaia entsyklopedyia, pp . 397-398.
8. Leuta O.I. (2005) Problema diieslivnoi zviazky v naukovij literaturi [The verbal communication problem in scientific literature]. Naukovyj chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M .P. Drahomanova. Problemy hramatyky i leksykolohii ukrainskoi movy . Zbirnyk naukovykh prats, Kyiv, issue 1, pp . 14-21.
9. Potebnia A.A. (1958). Yz zapysok po russkoj hrammatyke [From the notes about Russian grammar]. M oscow, Uchpedhyz, 536 p .
10. Predykat u strukturi rechennia (2010). [Predicate in the sentence structure]. Kyiv, Ivano-Frankivsk, Varshava, 408 p .
11. Rusanovskij V.M ., Zhovtobriukh M .A., Horodenskaia E.H., Hryshenko A.A. (1986). Ukraynskaia hrammatyka [Ukrainian grammar]. Kyiv, Naukova dumka, 360 p .
12. Shakhmatov A. A. (2001). Syntaksys russkoho iazyka [Syntax of the Russian language]. M oscow, Edytoryal URSS, 624 p .

The article describes the specific of paradigmatic operation and in accordance representation of grammatical meanings adjectival predicate with a bunch be and also revealed the specifics of predicates semantics in structural schemes cop Adj i cop0 Adj.

Key words: bunch, adjectival predicate, implicit form of expressio